

Innledning til diskusjon om etikk

Etiske problemstillinger har vi møtt alle sammen, og det er nok mange som er mere kvalifisert til å snakke om det enn meg. Både prester og andre yrkesgrupper har nesten dette som sin levevei, men kanskje kan jeg belyse dette på en litt annen måte sett med Rotaryaners øyne.

ETIKK.

Etikk, eller morallære, er den gren av filosofien som undersøker hva som er rett og hva som er galt, og som setter normer og prinsipper for riktig handling.

Dersom man sier at noe er «uetisk» eller «umoralsk», mener man at det er i strid med visse moralnormer. Dersom man f.eks. mener at det er umoralsk å stjele, betyr dette at man slutter opp om den moralnorm som sier at man ikke bør stjele.

I alle samfunn finnes det moralnormer. Disse normene varierer imidlertid fra samfunn til samfunn, og de kan også variere over tid. Handlinger som godtas i enkelte samfunn er uakseptable i andre – f.eks. er bruk av alkohol i dag akseptert i noen samfunn og ikke i andre. Handlinger som nå er uakseptable var ikke bare akseptert, men i enkelte tilfelle påbudt for ikke mange hundre år siden – heksebrenning er et grusomt eksempel på dette. Det finnes også moralnormer som er identiske over hele verden – overalt finner man f.eks. forbud mot tyveri og drap. Det aller viktigste spørsmål innen etikken er spørsmålet om det finnes allmenngyldige, objektive normer som gjelder for alle mennesker til alle tider.

FORMÅL

Etikk er et sett av normer og prinsipper til veiledning for våre handlinger. En handling har imidlertid alltid et *formål*, folk handler for å oppnå noe de betrakter som et gode, en verdi. Dersom man skal formulere en etisk teori, må man derfor først være klar over hva formålet er, dvs. hvilket formål den etiske teorien skal fremme. Dette er et meget viktig spørsmål, siden man får helt forskjellige etiske teorier alt etter hvilket formål man tar som utgangspunkt.

Dersom formålet er å tjene samfunnet får man én type etikk, dersom formålet er å gjøre sin plikt får man en annen type etikk og dersom formålet er at det enkelte menneske skal utvikle seg selv, sine evner og interesser, får man enda en type etikk

PLIKT-ETIKK

Den enkleste etiske holdning hevder at en eller annen autoritet har bestemt hva som er rett og galt, og at vi bare har å adlyde denne autoriteten – vi må gjøre vår *plikt*, uansett hva våre egne ønsker og vurderinger skulle tilsi. Den moralske verdi en handling har bedømmes etter i hvilken grad den er i overensstemmelse med de standarder som autoriteten setter. Autoriteten kan f.eks. være stammens høvding, kongen, de politiske myndigheter, loven, eller Gud.

Begrunnelsen for dette standpunktet er at folk ikke selv er i stand til å kunne foreta moralske vurderinger. For å unngå kaos må en eller annen gi regler og normer, og disse reglene må folk følge, uansett hva de selv synes.

Denne holdningen kommer til uttrykk i aforismen «uten Gud er alt tillatt», som er hentet fra Dostojevskis roman *Brødrene Karamazov*. Poenget er at uten Gud, dvs. uten en autoritet som kan fortelle oss hva som er rett og hva som er galt – slik Gud har gjort med de ti bud – er det umulig for oss mennesker å vite noe om dette. Og finnes ingen mulighet til å vite hva som er rett og galt, må man kunne gjøre alt som faller en inn. Uten en autoritet til å veilede oss er altså ifølge dette synet ingen etiske normer mulig. Således gir de fleste religioner uttrykk for forskjellige typer plikt-etikk.

HEDONISME

Hedonisme er den teori som hevder at formålet med all handling er å oppnå størst mulig nytelse for den personen som handler. (Ordet hedonisme kommer fra det greske «hedone», som betyr lyst.) Den standard som handlinger måles etter er altså hvor mye nytelse handlingen medfører.

En hedonist vil derfor bruke sitt liv til å oppnå nytelse – og nytelse kan man oppnå på mange ulike områder: mat, samvær med venner og kjente, rus av ulike slag, musikk, kontemplasjon, osv.

En nytelse kan måles både i intensitet og varighet, og en moralsk handling vil for en hedonist være en handling som er slik at den totale nytelse blir størst mulig. Dette betyr ikke at hedonister nødvendigvis er primitive mennesker som bare tenker på kortsiktig tilfredsstillelse, en hedonist kan godt lytte til klassisk musikk, lese Kants *Kritik der Reinen Vernunft* og gå tur med hunden, dersom dette er den type aktiviteter som gir ham størst nytelse. Men dersom en person foretrekker å feste hver eneste kveld uten tanke på morgendagen, er også han en hedonist.

Hedonismen setter med andre ord ingen normer i det hele tatt. Den sier intet om hva slags handlinger som er moralske, bare at de skal medføre nytelse for den som handler. Også en person som oppnår nytelse av å plage andre kan derfor karakteriseres som en hedonist.

UTILITARISME

Utilitarisme er en etisk teori som ble skapt av de engelske filosofene Jeremy Bentham og John Stuart Mill, men man kan finne lignende tanker allerede i antikkens Hellas. Utilitarismen er en slags kollektivistisk hedonisme: målet er å oppnå nytelse, ikke for det individ som handler, men for gruppen som helhet – *the good is the greatest happiness for the greatest number*. I denne teorien snakker man ikke om nytelse, men bruker heller ordet velvære.

En utilitarianist vil spørre seg selv: Hvilket valg vil føre til størst velvære for flest mulig mennesker? Den handlende skal dermed ikke ta utgangspunkt i den fordel eller nytte eller nytelse han selv oppnår ved handlingen, men i hva som medfører øket velvære for gruppen – og gruppen kan være familien, rasen, klassen eller hele befolkningen i landet. Utilitarisme

finnes i to varianter: handlings-utilitarisme og regel-utilitarisme. Handlings-utilitarisme går ut på at enhver handling skal vurderes ut ifra i hvilken grad den fremmer gruppens velvære, mens regel-utilitarisme går ut på at man skal følge de regler som er slik at de – dersom de blir fulgt av alle – vil føre til størst mulig totalt velvære. Et eksempel på en slik regel vil være et forbud mot å lyve. Hvis man ikke kan stole på det meste av det folk sier, er dette opplagt uheldig. Den totale velvære vil derfor øke hvis alle alltid er sannferdige. Skulle man føle seg fristet til å lyve, vil altså regel-utilitarismen sette et moralsk forbud mot dette.

Det er praktisk talt ingen som i dag forsvarer handlings-utilitarisme. Hovedgrunnen er at den medfører at man f.eks. kan straffe uskyldige personer dersom dette medfører at det totale velvære i samfunnet øker. Et eksempel på dette vil være en situasjon i en by hvor en forbryter herjer. Folk er redde for å gå ut av frykt for å bli overfalt. Dersom myndighetene i en slik situasjon arresterer en uskyldig person og straffer ham, vil folk igjen kunne leve et normalt liv – de vil tro at den skyldige nå er tatt og at faren er over. På denne måten vil man kunne øke velværet ved å straffe en som er uskyldig. De fleste forstår at det er umoralsk å «rette baker for smed», og et moralsystem som tillater dette må være feilaktig. Denne formen for utilitarisme har derfor liten oppslutning.

Men også regel-utilitarisme har svakheter. Utilitarismen vurderer alt i forhold til konsekvenser, ikke i forhold til normer som f.eks. rettferdighet. Dersom en forbryter blir straffet i et utilitaristisk samfunn, er det kun av preventive hensyn, rettferdighetsvurderinger – at forbrytere fortjener å bli straffet – kommer ikke inn i bildet.

ALTRUISME

Ordet altruisme ble først brukt av den franske filosofen Auguste Comte, men den grunnleggende idéen i altruismen er meget gammel: Ethvert menneskes moralske mål er å tjene andres velvære på bekostning av egne verdier. Enhver handlings moralske verdi skal måles ut ifra denne standarden.

Altruismen anser egeninteresse som noe negativt, og innebærer at en handling utført med egeninteresse som motiv pr. definisjon er umoralsk eller amoralsk. Hvilke «andre» man skal tjene sier altruismen som sådan intet om, men alle altruister har sine bestemte meninger om dette. Noen altruister hevder at man skal tjene menneskeheten som helhet, andre at man skal tjene den rasen man tilhører, andre igjen at man skal tjene arbeiderklassen.

Altruisme går altså ut på at man skal tjene andre til fortrenghet for seg selv. Dette er det etiske syn som er mest utbredt, praktisk talt alle tenkere etter filosofiens glansperiode i antikkens Hellas har forsvart holdninger som i større eller mindre grad kan sies å være altruistiske; det er kun noen få som har erklært at de ikke er altruister. En typisk fremstilling av altruismen som et etisk ideal finner man i Olav Duuns romanserie om Juvikfolket. I siste bind, *I stormen*, har den onde Lauris og den gode Odin kappseilet, og den veltede båten kan bare holde en av dem flytende. Odin, som er sterkest, lar Lauris få plassen på den veltede båten og velger selv døden. Odin ofrer seg, og han gjør dette fordi han, ifølge forfatteren, er et bedre menneske enn Lauris.

Det er ikke nødvendig å gå til litteraturen for å finne eksempler på altruistiske handlinger, også i det virkelige liv finnes det mange slike. Den mest kjente historiske person som ofret seg for andre var Jesus.

Altruismen sier altså ikke kun at man skal ta seg av sine barn og være hjelpsom mot sine venner, altruismen sier at man har en moralsk plikt til å tjene andre. Altruismen sier at man skal tjene andre mennesker, og dette betyr at man skal tjene mennesker man egentlig er helt likegyldig overfor, man skal tjene mennesker man ikke liker, og man skal til og med – som Odin i eksemplet over – tjene sine fiender.

EGOISME

I motsetning til altruismen sier egoismen at man skal tjene sine egne interesser: egoismen innebærer at man bør handle slik at man selv tjener på handlingen.

Egoismen er nært beslektet med det etiske ideal som dominerte i antikkens Hellas, eudaimonismen. Ordet eudaimonisme kommer fra det greske «daimon» som kan oversettes med «indre potensiale», og eudaimonisme er derfor navnet på den etikk som går ut på at man skal leve et liv i overensstemmelse med sitt indre potensiale, at man skal realisere seg selv, og på denne måten oppnå et lykkelig liv.

En etikk bygget på dette prinsippet innebærer at mennesket bør leve slik at det best mulig utnytter de evner, egenskaper og interesser de har. Alle mennesker er forskjellige, og siden hvert enkelt menneske selv er best i stand til å kjenne seg selv, er det opp til den enkelte å finne ut hva som er best for ham eller henne. Hvert menneske bør således handle ut ifra sine egne vurderinger av hva som er best i overensstemmelse med hans eller hennes langsiktige egeninteresse. Aristoteles var eudaimonist, og han hevdet at man burde leve et kontemplativt liv.

Den mest kjente filosof som forfekter egoisme i moderne tid er Ayn Rand. Hun hevder at målet er å oppnå et lykkelig liv, og at man for å oppnå dette bør foreta handlinger som er slik at man selv virkelig vil tjene på dem på lang sikt. Dette betyr at man bør være rasjonell, prinsippfast og langsiktig, at man bør følge sin egen rasjonelle overbevisning, og at man bør leve et produktivt liv med verdiskapning som den sentrale aktivitet. Rand hevder at egoisme innebærer at man ikke har noen moralsk rett til å initiere tvang mot andre mennesker, og også at man ikke har noen moralsk rett til å kreve å få noe av andre – ethvert annet menneske bør selvsagt også være egoist og først og fremst ha sin egen lykke som mål for sine handlinger.

I dag oppfattes «egoist» som nærmest synonymt med «hensynsløs bølge», og det kan være mange grunner til dette. En av dem er å finne i Nietzsches filosofi. Nietzsche forfekter egoisme, og hevder at dette betyr at man skal leve et voldsomt liv hvor man forsøker å tilfredsstille sin «vilje til makt», og at det ikke er nødvendig å ta hensyn til andre mennesker. Dette er i samsvar med hans irrasjonelle filosofi; Nietzsche var en av filosofihistoriens største irrasjonalister. Irrasjonalisme innebærer at man handler kortsiktig og på basis av innfall og følelser.

ER/BØR-PROBLEMET

Man kan ikke skrive et kapittel om etikk uten å nevne det klassiske er/bør-problemet.

Problemstillingen går ut på om det er mulig å gi fornuftsmessige begrunnelser for etiske normer overhodet. All fornuftsmessig tenkning må ta utgangspunkt i virkeligheten – det som *er*. Hvordan kan man da komme frem til standpunkter om hvordan mennesker *bør* oppføre seg?

Tenk deg at du er blakk – hva bør du da gjøre? Ta deg en jobb? Ta opp et lån? Begynne å tulle? Rane en bank? De filosofene som hevder at man ikke på rasjonelt vis kan komme frem til hva man *bør* gjøre ut fra en observasjon av det som er, vil i denne situasjonen hevde at det ikke er mulig på rasjonelt grunnlag å foreta et valg mellom de ulike alternativene. I overensstemmelse med dette hevder de at ingen etiske normer kan begrunnes rasjonelt, og at det derfor ikke finnes objektive etiske normer.

David Humes oppfatning var i tråd med dette. Han hevdet at «det er ikke mot fornuften å foretrekke hele verden ødelagt fremfor at jeg risper meg i fingeren. Det er ikke mot fornuften at jeg velger min totale ruin for å forhindre det minste ubehag for en person som er meg helt ukjent.» (Næss II, s.177.)

Kan ingen etiske normer begrunnes rasjonelt, er det eneste man kan gjøre å følge sine følelser – «det som er riktig for deg behøver ikke være riktig for meg». Man ender opp med ren subjektivism.

Et stort antall filosofer – spesielt i vår tid – mener at all etikk er subjektiv og hevder av den grunn at det ikke finnes grunnlag for å fremsette allmenngyldige moralske vurderinger. Praktisk talt ingen av disse etiske subjektivistene tar imidlertid sitt eget syn alvorlig, for alle har fremsatt moralske vurderinger som de hevder er allmenngyldige

Hvilke etiske normer lever vi etter i Rotary? Et av formålene med dannelsen av Rotary i 1905 var å høyne det etiske nivå blant medlemmene.

4-Way Test

Spørsmålsprøven er en av de mest siterte og refererte etiske betraktninger som har vært eller brukes i verden i dag. Den ble skapt av en Rotarianer: Herbert J. Taylor så sent som i 1932 som en følge av at han ble spurt om å overta ledelsen i et firma som arbeidet med konkurssaker i de harde 30 årene i USA.

Taylor forsøkte å finne en måte å redde selskaper på som kjempet mot finansielle vanskeligheter i depresjonstiden, å finne noen kjøreregler de kunne arbeide etter, og dermed ble en 24 ords etisk retningslinje skapt. Denne skulle alle ansatte følge i sin forretningsdrift og i sitt daglige virke.

Herb Taylor ble president i Rotary International i 1954-55. The 4-Way Test ble adoptert av Rotary i 1943 og har siden blitt oversatt til flere hundre språk og publisert på hundrevis av måter.

"Of the things we think, say or do:

1. Is it the Truth?
2. Is it Fair to all concerned?
3. Will it build goodwill and better friendships?
4. Will it be beneficial to all concerned?"

TJENESTEIDEALET:

Service above self – he profits most who service best. Nå er mottoet:

Service above self

4-SPØRSMÅLSPRØVEN

Av de saker vi tenker, sier eller gjør: kan vi stille spørsmålene:

1: Er det sannhet?

Er det sannheten som kommer frem. Kan den eller må den det i alle tilfeller?

Er dette et spørsmål som bør være viktig i de avgjørelser vi gjør i vår yrkeshverdag?

2: Er det rettferdig overfor alle det angår?

Er det mulig at våre handlinger kan være like rettferdige for alle som det angår?

Hva er rettferdighet? På engelsk: Is it Fair to all concerned. Kanskje fair ikke er synonymt med rettferdig. Går det mer i retning av rimelig?

3: Vil det skape forståelse og bedre vennskap?

Er dette et spørsmål vi kan eller bør stille oss?

Skal utøvelsen av vårt yrke gi forståelse for hva vi holder på med.

Kan arbeidet vi utfører eller tjenesten vi gir skape vennskap?

4: Vil det være til beste for alle det angår?

Er det mulig at alle kan være tjent med det vi gjør?

Kan det være mulig at det at jeg har fortjeneste på en tjeneste, også kan være til beste for den som må betale?

I følge håndboka skal Rotary være en organisasjon av medlemmer hvor det forventes at hver enkelt:

- Ser sitt yrke som en mulighet til å gagne andre
- Er tro mot landets etiske normer og samfunnets moralske krav.
- Gjør alt man kan for at arbeidet skal ha verdi og for å fremme høye etiske krav i yrket man innehar.
- Er rettferdig mot underordnede, overordnede, kolleger, medarbeidere, konkurrenter, kunder, allmennheten og mot alle man har forretnings- eller yrkesmessige forbindelse med.
- Erkjenner at alt nyttig arbeid har sin verdi
- Stiller sine yrkeskunnskaper til disposisjon for å gi unge mennesker de beste muligheter for å hjelpe andre og for å forbedre livskvaliteten i samfunnet.
- Er ærlig når man annonserer og gir opplysninger til allmennheten om sitt arbeid og sine forretningsaktiviteter.
- Verken ber om eller gir fordeler til en rotarianer som man ikke ville gitt til en ikke-rotarianer som man har forretnings- eller yrkesmessig forbindelse med.

Som dere forstår har vi høye etiske mål å arbeide og strekke oss etter. Etter min mening ble dette en av grunnpilarene for Rotary bevegelsen.

De fleste yrker har vel yrkesetiske lover å rette seg etter. Mange av disse lovene, (kan for min del bare snakke om yrkesetiske lover for tannleger), går på vårt forhold til våre medmennesker.

At det går an å oppfylle 4-spørsmålsprøven, er kanskje utopisk. Det blir nesten som de 10 bud. Dersom vi skal legge Luthers forklaring til grunn, kan ingen holde disse.

Kanskje var spørsmålsprøven mer beregnet på sin samtid, som et ideal man skulle strekke seg etter. Men kan den ikke også i dag være en nyttig korreksjon for vår yrkesutøvelse. Jeg mener absolutt at den skal ligge i bakhodet på oss som yrkesutøvere. Den har absolutt viktige spørsmål som bør få oss til å være bevisste i våre valg.